

О.М. ЯСТРЕМСЬКА,

Харківський державний економічний університет

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПОБУДОВИ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ІНСТИТУТУ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Сучасні швидкозмінливі умови розвитку соціально-економічних відносин сприяють їх ускладненню у часі та просторі, накопиченню проблем, що відрізняються динамічними і різноманітними характеристиками, тому важко представити собі існування єдиного інституту суспільства, який сприяв би їх урегулюванню та розв'язанню. Тому виникає об'єктивна необхідність у формуванні певної комбінації різних за характером інститутів, що, в свою чергу, породжує проблему оптимізації їх структури, яка повинна являти собою інституціональну матрицю [1] із складними мережевими взаємозв'язками між її елементами. Досвід країн з розвинутою ринковою економікою довів, що саме інституціональна матриця є дієвим інструментом пристосування індивідів і суб'єктів господарювання до змін, мінімізації невизначеності, необхідною умовою економічного і соціального розвитку, що супроводжуватиметься істотними зрушеннями і змінами у житті суспільства. Класики інституціональної теорії Д. Норт [1], О. Уильямсон [2,3], Р. Коуз [4] довели практичне значення інститутів і їх взаємопов'язаної структури для досягнення прогресивних економічних і соціальних зрушень, відсутність ознак яких свідчить про неефективність функціонування або нерозбудованість певної частини інституціональних утворень. Таким чином, сформованість інституціональної структури (матриці) є універсальним критерієм наявності прогресивних тенденцій розвитку суспільства [1-4]. До формування інституціональної структури необхідно підходити виважено, бо необґрунтована інтенсифікація або млявість цих процесів породжує псевдо-

інституціональні явища, а саме: тіньову економіку, лобіювання інтересів невеликих груп суспільства, натуралізацію економічних відносин, соціальну патологізацію поведінки окремих індивідів. Для того, щоб бути успішним, інституціональне реформування слід проводити синхронно, оскільки економічні, політичні, соціальні, релігійні інститути повинні доповнювати один одного на рівноправній основі, бо інституціональний монізм (наприклад, необмежене домінування державного регулювання) замість плюралізму, руйнуватиме демократичне ринкове підґрунтя, на якому воно (реформування) здійснюється. В свою чергу, меґоінституціоналізація також перешкоджає інституціональним перетворенням, тому що сприяє необґрунтованому збільшенню тиску контролюючих процедур або імітації діяльності тих інститутів, які не в змозі функціонувати у незрілому соціально-економічному середовищі [5, с.90]. В умовах трансформації, побудови ринкової економіки, які має на сьогодні Україна, важливо створити атмосферу інституціональної прозорості, в якій новонароджені інститути змогли б функціонувати згідно з міжнародними нормами та національною специфікою, взаємодоповнюючи один одного, бути регуляторами і координаторами поведінки суб'єктів економічних і соціальних відносин і в цій якості забезпечувати сталий розвиток суспільства. Тобто основними умовами інституціоналізації повинні бути еволюційність (поступовість і довготривалість), цільова спрямованість і глобальність. Успішність реформування соціально-економічних відносин, ознаками якої є сполучення

інтересів членів суспільства, зменшення ризику і невизначеності, вимагає узгодження швидкості проведення інституціональних змін з рівнем мінливості внутрішніх і зовнішніх умов і обмежень. В свою чергу, факторами соціального розвитку є позитивні зрушення у продуктивних силах та виробничих відносинах, генерація і функціонування відповідного законодавства та накопичення намагань індивідів на шляху перетворень. Успішність усталеного функціонування інститутів залежить від чіткого визначення їх цілей і функцій (інакше виникне конфлікт у взаємодії між інститутами, або навіть їх протидія), раціонального розподілу та організації праці у суспільстві, ступеня деперсоналізації дій та об'єктивізації функцій інститутів, їх визнання і престижу, а також безконфліктності включення в інституціональну матрицю суспільства.

Трансформаційні умови розвитку України вимагають актуалізації інституціонального середовища, тобто формування та розбудови нових і реорганізації існуючих інститутів. Цей процес можливо успішно здійснювати за умови подальшого розвитку методологічного і методичного забезпечення процесів інституціоналізації. З цієї метою виникає об'єктивна необхідність в аналізі їх категоріальної бази, цілей, функцій, задач, принципів функціонування. Розглянемо основну категорію – інститут, яка походить від латинського слова "institutio", що означає – настанова, звичай, установа. Згідно з словником іноземних слів [6, с.195], термін "інститут" означає певну організацію суспільної дії та соціальних відносин, що втілює норми економічного, політичного, правового, морального життя суспільства, а також соціальні правила життєдіяльності й поведінки людей. Як зауважив Я. Щепанський [7, с.96], цей термін може бути одночасно використаний по відношенню до групи людей, що виконує певні функції; організаційних форм групи функцій, які виконуються певними особами від імені групи; сукупності матеріальних установ і засобів діяльності, що дозволяють

уповноваженим особам виконувати безособові функції для задоволення потреб членів групи або регулювання їх поведінки; найвагоміші соціальні ролі. Таким чином, визначення терміну інституту може бути сформульоване з позиції трьох підходів: матеріального, формального і функціонального. Але у кожному з них можливо виділити загальну компоненту, якою є сукупність організаційно усталених на певному проміжку часу, однорідних і відокремлених сфер суспільних відносин. Тобто інститути доцільно розглядати, по-перше, як систему установ, в якій певні особи, обрані групою, отримують повноваження для виконання суспільних і неперсоніфікованих функцій заради задоволення істотних індивідуальних і суспільних потреб та регулювання поведінки інших членів групи; по-друге, як засоби дій, що визначені групою як цілим і виконуються постійно одним і тим же чином. Д. Норт [1] визначає інститут як набір формальних правил, що може бути змінений достатньо швидко під впливом держави, і неформальних обмежень та механізмів їх примусової дії, які реорганізуються повільно. Варто підкреслити їх спільність у тому, що вони формуються під дією суб'єктивного світосприйняття людей. Саме цей факт і визначає експліцитний вибір формальних правил і неформальних обмежень, які у сукупності складають "правила гри" у певній сфері життєдіяльності суспільства.

В широкому розумінні всі інститути суспільства є соціальними, і як стверджував В. Биченков [8, с.49], виконують інтегруючу роль, об'єднуючи осіб у різного роду цілісності, й відносяться до надколективних утворень. Він виділив такі ознаки інститутів як існування: сукупності норм і правил, що обумовлюють діяльність осіб у певній сфері; стійкої структури з певним типом поведінки, тобто раціональних установок, елементів, що її складають; системи санкцій, як відгуків на відхилення від очікуваної згідно з нормами поведінки. Я. Щепанський [7, с.98-100] додає до цих ознак інсти-

тутів: цілі(коло відповідних питань), функції для їх вирішення, засоби, санкції та установи (матеріальні, символічні, ідеальні).

Грунтуючись на цих твердженнях, необхідно зробити важливий висновок про те, що інвестування, як певний вид діяльності осіб та груп суспільства, являє собою інститут, який має соціально-економічне спрямування, тобто у широкому розумінні інвестиційна діяльність сформувалася у соціальний інститут, як і економіка в цілому, а у вузькому – у соціально-економічний. Неможливо віднести інвестування лише до кластеру економічних інститутів. В умовах сьогодення, коли соціальні процеси відіграють все більшу роль у економічному житті суспільства у зв'язку із соціалізацією та гуманізацією економіки, бізнесові рішення на будь-якому таксономічному рівні приймаються з урахуванням соціальних потреб певних осіб, територіальних громад або спільноти в цілому. Результати інвестиційних процесів та інвестиційні проекти як товари є суспільним, колективним або індивідуальним (в рідких випадках) благом, завдяки тому, що не можна виключити з процесу споживання блага окремих осіб, які не приймали безпосередньої участі у його створенні завдяки переносу внутрішніх ефектів (інтерналій), в основному соціальних та екологічних, на зовнішнє до бізнес-об'єкту середовище. Крім того, рішення щодо інвестування приймаються окремими особами відповідно до їх компетенції, суб'єктивних уявлень та стереотипів про інвестиційно-привабливий імідж або репутацію об'єкта капіталовкладень та очікуваний рівень прибутковості. Таким чином, інвестування має суб'єктивно-об'єктивну основу. Об'єктивна забезпечується економічними процесами ринку, а суб'єктивна – особами, що приймають управлінські рішення щодо вкладання коштів та їх освоєння. Об'єктивна дозволяє віднести інвестування до кластеру економічних інститутів, що причетні до процесів виробництва та розподілу благ, які регулюються

грошовим обігом з урахуванням сучасних тенденцій розподілу праці і формуються на матеріальному базисі суспільства. Суб'єктивна – до кластеру соціальних інститутів – установлених засобів взаємної поведінки членів суспільства, завдяки дії яких регулюються особові контакти, що полегшують взаєморозуміння, забезпечується функціонування осіб у повсякденному житті. Об'єднання об'єктивних та суб'єктивних, тобто соціальних та економічних аспектів інвестиційної діяльності, дає можливість комплексно і системно підійти до розгляду її як еkleктичного суспільного соціально-економічного інституту. Саме цей факт вимагає подальшого розвитку методологічних та методичних основ його функціонування в сучасних трансформаційних умовах. Дослідження особливостей інвестування в запропонованому контексті дозволить удосконалити його теоретичні основи, використання яких в практичній діяльності підвищить активність означеного процесу на основі узгодження інтересів інвесторів, власників, менеджерів, найманих працівників, територіальних громад, суспільства в цілому.

Головною метою соціально-економічного інституту інвестування є формування правил інституціонального економічного порядку в процесі капіталовкладень.

Функції інституту доцільно згрупувати за ознакою осягнення предметної області у загальні та часткові. До загальних можливо віднести:

забезпечення усталеного зростання обсягу суспільного блага як результату інвестування;

задоволення потреб індивідів та груп суспільства згідно з приналежною їм часткою результатів інвестиційної діяльності, або відповідно до їх причетності до неї;

регулювання дій індивідів та груп в процесі капіталовкладень згідно з існуючими соціально-економічними та правовими нормами, тобто забезпечення виконання бажаних дій та застосування репресій до небажаних;

інтеграція дій, прагнень та намагань індивідів щодо активізації інвестування з метою забезпечення внутрішньої згуртованості спільноти та її гармонійної асиміляції у міжнародне середовище.

Частковими функціями соціально-економічного інституту інвестування є:

соціально-економічний аналіз внутрішнього середовища та зовнішнього оточення об'єктів інвестування будь-якого економічного рівня;

стратегічне, тактичне та оперативне планування процесів капіталовкладень;

соціально-економічний моніторинг інвестиційної діяльності з використанням прогресивних соціологічних технологій та економіко-математичних методів;

організаційно-структурна підтримка й інформаційне сприяння інвестиційній діяльності;

контроль та регулювання інвестиційних процесів;

стимулювання та мотивація учасників інвестиційної діяльності.

Основні задачі інституту полягають у забезпеченні:

паритету максимізації обсягу створеного суспільного блага при мінімізації небажаних соціально-екологічних наслідків інвестування, тобто перетворення екстерналій в інтерналії;

узгодження інтересів спільноти, груп та індивідів;

формування достатнього обсягу та оптимальної структури інвестиційних ресурсів для усталеного розвитку відтворювальних соціально-економічних процесів;

постійного розвитку членів суспільства як особистостей згідно з їх потребами та можливостями;

організаційно-правового порядку здійснення інвестиційної діяльності.

Невід'ємною частиною теоретичного базису інституту є принципи його побудови та функціонування, до складу яких доцільно включити наступні:

економічності, що полягає у перевищенні результатів інвестиційної діяльності

над витратами щодо організації роботи інституту;

ефективності, що передбачає забезпечення досяжності поставлених цілей за рахунок дії обраних і застосованих інститутом методів стимулювання або спонукання процесів капіталовкладень;

самоорганізації, яка полягає у внутрішньому розвитку інвестиційної діяльності згідно з головною метою і реальними умовами функціонування при наявності стимулів впровадження інновацій (предметів і технологій) економічними агентами щодо зменшення небажаних відхилень від обраної траєкторії розвитку або їх збільшення за умови позитивації. Оскільки об'єкти інвестиційних процесів самі приймають рішення про вкладання коштів, цим забезпечується самоорганізація діяльності інституту інвестування;

рефлексії, що полягає в урахуванні інтересів індивідів, груп, суспільства для задоволення яких і функціонує інститут, а також його самого як певного організаційного утворення. Але необхідно пам'ятати, що рефлексія в рамках інституту може бути оберненою безпосередньо до його внутрішнього середовища, що ставить під сумнів інституційну усталеність і вимагає змінюватися відповідно до соціально-економічних реалій, шукати альтернативи діям або інституту в цілому, спонукає його до реформування, тобто до саморозвитку;

диверсифікації, що передбачає вкладання інвестиційних ресурсів у різні за територіальним і галузевим спрямуванням об'єкти з метою максимізації обсягу суспільного блага та зменшення соціальної напруженості у суспільстві;

інваріантності дій на основі інформаційної асиметрії, що робить недосяжним забезпечення повної раціональності в процесі прийняття інвестиційних рішень, оскільки особи, що їх приймають, мають суб'єктивні уявлення, стереотипи мислення, вподобання. Крім того, інвестування супроводжується існуванням трьох часових лагів: визначення та аналізу проблеми, ге-

нерації рішення, аналізу отриманих результатів, які знижують актуальність, достовірність, точність інформації і надають йому (рішенню) імовірний характер, який спонукає до розробки декількох альтернатив, тобто діяльність інституту, не дивлячись на його усталеність, повинна бути динамічною й інваріантною;

мережевої взаємодії з іншими соціальними (у широкому розумінні) інститутами, що складають інституціональну матрицю суспільства, місією якої є забезпечення усталеного гармонізованого розвитку суспільства в цілому. Взаємодія інститутів дозволяє реалізувати опозиційні цінності суспільства, які не зважаючи на свою законність щодо домінантної культури, не реалізовані у чіткій інституціональній формі, як про це зауважував П. Блау, і можуть виступати в якості джерел соціально-економічних, правових або інших конфліктів. Із зростанням складності оточуючого середовища виникає потреба в інститутах, що здатні забезпечувати неперсоніфікованість розвитку відтворюючих процесів на основі механізму гарантій захисту економічних і соціальних прав їх суб'єктів. Тобто формується об'єктивна необхідність у трансформації існуючих і розбудові нових інститутів, необхідних для впровадження інновацій, які забезпечать діалектичний розвиток суспільства, якщо такі зміни в інституціональній матриці не відбуваються, суспільство приречене на деградацію. Для того, щоб деградація поступилася місцем усталеному розвитку, інституціональна матриця повинна вдосконалювати свою структуру побудови і сутність елементів, якими є всі соціальні інститути й інститут інвестиційної діяльності зокрема. Мережевий характер взаємозв'язків інститутів є підґрунтям розвитку як окремих елементів матриці, так і соціального контексту суспільства.

Запропонована сукупність принципів побудови та функціонування соціально-

економічного інституту інвестування є системою з притаманними їй синергічними властивостями, необхідною умовою для його ефективного позиціонування в інституціональній матриці.

Таким чином, розроблені методологічні основи побудови та функціонування соціально-економічного інституту інвестиційної діяльності є складовою частиною змістовної інтерпретації теоретичних основ стратегічного управління процесами капіталовкладень мікрорівневих економічних утворень, тобто підприємств, мезорівневих – регіонів і макрорівневих – держави в цілому, саме в цьому полягає їх цілісність і загально-теоретичний характер.

Література

1. Норт Даглас Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Пер. з англ. І. Дзюб. - К.: Основи, 2000. - 198 с.
2. Уильямсон О. Фирмы и рынок // Современная экономическая мысль. Под ред. С. Вайнтрауба. - М.: Прогресс, 1981. - С.271-297.
3. Уильямсон О. Экономический институты капитализма. Фирмы, рынки, "отношенческая" контрактация / Пер. с англ. - СПб.: Лениздат, 1996. - 702 с.
4. Коуз Р. Природа фирмы // Вехи экономической мысли. Том 2. Теория фирмы. - СПб.: Экономическая школа, 1999. - С.11-32.
5. Драшкович В. Барьеры на пути создания рыночных институтов в Югославии // Мировая экономика и международные отношения. - 2002. - №6. - С.88-93.
6. Словарь иностранных слов. - 17-е изд., испр. - М.: Рус. Яз., 1988. - 608 с.
7. Щепанський Я. Элементарные понятия социологии. - М.: Прогресс, 1969. - 240 с.
8. Быченков В.И. Институты. Сверхколлективные образования и безличные формы социальной субъективности. - М.: Медиум, 1996. - 975 с.